

UOT 373.3/5.

Kəmalə Sahib qızı Mustafayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

AZƏRBAYCAN TARIXİ FƏNNİNDƏN DƏRS MODELƏRİ ƏSASINDA PROBLEMLİ TƏLİMİN TƏŞKİLİ

Кямаля Сахиб гызы Мустафаева
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ МОДЕЛЕЙ УРОКОВ ПО ПРЕДМЕТУ ИСТОРИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

Kamala Sahib Mustafayeva
State Pedagogical University of Azerbaijan

ORGANIZATION OF PROBLEM-BASED LEARNING ON THE BASIS OF MODELS OF LESSONS ON THE SUBJECT HISTORY OF AZERBAIJAN

Xülasə: Problemin təlimin başlıca mahiyyəti göstərilən izahlardan göründüyü kimi şagirdləri yaradıcı düşünməyə, həm də fikri fəallığa sövq etməkdir. İnkişafda bu günkü dünyada hər bir gənc kitablardan, ətraf aləmdən biliklər əldə etməyi, qarşılaşdığı problemi müstəqil həll etməyi bacarmalıdır. Problemlı təlim məhz erkən çağlardan uşaq və yeniyetmələri problemlı təlimlə tanış edərək, bir növ gələcək həyata da hazırlayır. Azərbaycan tarixi fənnində dərs modelləri əsasında bu təlim metodu həyata keçirilmişdir.

Açar sözlər: *təlim prosesi, təlimin məqsədi, problemlı situasiya, motivasiya*

Резюме: Сущность проблемного обучения, заключается в побуждении учащихся мыслить творчески и заниматься интеллектуальной активности. В современном мире молодежь должна усваивать знания из книг, из окружающего мира, уметь самостоятельно решить проблему. Ознакомление детей и подростков с раннего детства с проблемным обучением позволяет подготовить их к будущей жизни. Этот метод обучения был реализован на основе моделей уроков по истории Азербайджана.

Ключевые слова: *процесс обучения, цели обучения, проблемная ситуация, мотивация*

Summary: The essence of problematic learning is to motivate students to think creatively and engage in intellectual activity. In the modern world, young people must learn from books, from the outside world, to be able to solve the problem on their own. Familiarization of children and adolescents from early childhood with problem training allows them to prepare for the future life. This method of teaching was implemented on the basis of models of lessons on the history of Azerbaijan.

Keywords: *learning process, purpose of training, problem situation, motivation*

Problemlı təlim şagirdin qarşısında qoyulmuş problemlərin həlli, yeni şəraitə bələdləşmə, çatışmayan axtarmaq üçün bilik və bacarıq ehtiyatını birləşdirmək, fərziyyə irəli sürmək, daha etibarlı və dəqiq yollar araşdırmaq vəzifəsini qoyur (2, 133). Problemlı təlim prosesində şagirdlər müstəqil olaraq fikri fəallıq priyomlarından istifadə edir, eksperiment qoyur, müşahidələr aparır, onların nəticələrini təhlil edir, düşünür, fikir mübadiləsi edir, qaydaları, qanunları özləri üçün

kəşf edirlər. Problemlı təlim şagirdlərdə dərsə maraq oyadır, şagirdlərin təşəbbüskarlığını inkişaf etdirir, hadisələrin daxili mahiyyətini, onların arasındakı qarşılıqlı əlaqələri başa düşməyə kömək edir, hadisə və proseslərin qiymətləndirilməsinə dialektik yanaşmağı öyrədir, problemi həll etmək yollarını tapmaq bacarığını formalaşdırır, elmi idrak metodlarına alışdırır. Problemlı vəziyyətin yaranmasına hər hansı bir məsələyə yeni münasibət, hərəkətin yeni xassə və vasitəsinə

münasibət səbəb olur. Problemlə vəziyyət o deməkdir ki, insan öz fəaliyyəti gedişində gözlənilməz, nəzərdə tutulmayan məsələlərlə qarşılaşır. Təfəkkür prosesi problemlə vəziyyətin təhlilinə başlayır. Problemlə vəziyyətin ilk əlaməti odur ki, şagird müəyyən çətinlik qarşısında dayanır və bu çətinliyi o, özü aradan qaldıra bilir (1, 130).

I Dərs nümunəsi.

Mövzu: Azərbaycanlı əhaliyə qarşı ermənilərin törətdikləri kütləvi qırğınlar. Milli demokratik hərəkat.

Standartlar:

1.1.1. Mühüm tarixi hadisə, proses və təzahürləri zaman baxımından qiymətləndirir;

1.2.2. Müxtəlif mənbələr əsasında təqdimatlar hazırlayır;

4.1.2. Azərbaycanın görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinə dair materiallar toplayır, təqdim edir.

Məqsəd:

1. 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılara qarşı ermənilərin törətdikləri soyqırımları zaman baxımından qiymətləndirir.

2. 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlıların ermənilərin törətdikləri soyqırımlara dair təqdimatlar hazırlayır.

3. Milli-demokratik hərəkatın nümayəndələrinə dair materiallar toplayır, təqdim edir.

Təlim forması: qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Resurslar: xəritə, dərslik, iş vərəqi, marker, tədqiqat materialları

Dərsin mərhələləri:

Motivasiya:

• Erməni-müsəlman qırğınına dair sənədli şəkildən istifadə. Sənədli şəkildə erməni silahlı dəstələrinin İrəvan quberniyası və Göyçə mahalına hücumu və nəticədə törətdiyi qırğınların əks olduğu sənədli şəklin nümayişi həyata keçirilir. Burada seçilmiş şəkildə sökülüb, dağıdılmış kərpic divarın qarşısında yan-yana uzadılmış cəsədlərin əks olduğu görünür. Cəsədlər uşaq, qoca, qadın və orta yaşlı insanların cəsədləridir. Buradan şagirdlərə şəkillə əlaqədar bu sual verilir: Kütləvi şəkildə uşaq, qoca, qadın demədən qırğınların törədilməsində məqsəd nə idi?

Tədqiqat sualı: 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılara qarşı ermənilərin törətdikləri kütləvi

qırğınların öyrənilməsinin vacibliyini və əhəmiyyətini izah edin.

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab vermək üçün şagirdlər qruplara bölünür.

I qrup: Rusiya hökumətinin erməni-azərbaycanlı qırğınlarını törətməkdə məqsədi nə idi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

II qrup: Mətn və xəritə əsasında kütləvi qırğınların baş verdiyi əraziləri müəyyən edin.

III qrup: Nəyə görə Azərbaycanın milli burjuaziyası islahatlar keçirilməsi haqqında hökumətə müraciətlər göndərirdi?

IV qrup: Milli qırğınlardan sonra keçirilən qurultaylarının nəticəsi Şimali Azərbaycan üçün nə kimi rol oyandı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zamanda şagirdlər cavabları hazırlayır və təqdim edirlər cavablar oxunur.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirələr olunur və əlavələr edilir. Sonda ümumiləşdirmə aparılır, tədqiqat prosesində problemlə situasiya xarakterli sualların təşkili ilə mövzu ilə əlaqədar nəticə çıxarılır, şagirdlərdə fərdi təfəkkür beyin həmləsi metodu ilə aktivləşdirilir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Azərbaycan ziyalılarının Ümumrusiya müsəlmanları qurultayının çağırılmasında, Rusiya Müsəlman İttifaqının proqramının hazırlanmasında rolu haqqında əlavə məlumat toplayaraq mətn hazırlayın.

Ev tapşırığı: M. S. Ordubadinin "Qanlı illər" əsərini oxuyub, Azərbaycan tarixindən öyrəndikləri əsərdə əks olunanlarla əlaqənin məzmunun əks olduğu esse yazmaq.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək suallar verməklə şagirdlər qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, təqdimat hazırlama, təqdimetmə. Birinci dərs nümunəsinin motivasiya mərhələsi və tədqiqat sualı şagirdləri fərdi düşünməyə, tariximizdə qanlı hadisələrdən biri kimi xatırlanan mövzuya problemin təhlili, dərki əhəmiyyəti baxımından yanaşmağa sövq edir. Qruplarla iş fəaliyyətində verilən suallar öncədən bir sıra İKT və böyüklərindən eşitdiklərini tarixi fakt və nəzəri biliklərlə mövzunun daha dərinə göz önündə canlanması və hadisələrin açılması ilə nəticələnir.

II Dərs nümunəsi.

Mövzu: Azərbaycan qədim ölkədir.

Standartlar:

1.1.1. Mühüm tarixi hadisə, proses və təzahürləri zaman baxımından qiymətləndirir;

2.1.1. Ən qədim insan məskənlərinin, ilk sivilizasiyaların, dövlətlərin yaranması və inkişaf amillərini izah edir.

Məqsəd:

1. Azərbaycan ərazisində baş vermiş hadisələrin xronoloji çərçivəsini müəyyən edir;

2. Azərbaycan ərazisinin qədim insan məskəni olmasını təbii-coğrafi şəraitlə əlaqələndirir.

Təlim forması: qruplarla iş, kollektiv iş.

İntegrasiya: Riy. 1.1.3.; C. 3.2.3.; H-b. 1.2.1.

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə.

Resurslar: İKT, iş vərəqləri, dərslik.

Dərsin mərhələləri:

Motivasiya:

1) Qədim insanların həyatını və istifadə etdikləri əşyaların əks olunduğu şəkil və illüstrasiyaların nümayişi. Şəkil və illüstrasiyalarda qədim insanların həyatı və istifadə etdikləri əşyalarla şagirdlər öz yaşadıqları zamandan o dövrə baxa bilir, bu günkü müasir dünya ilə "qədim dünya" arasında proses və təzahür fərqlərini müşahidə edə bilir və bu şagirdin təfəkkürü, hadisələri dərk etmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir.

Tədqiqat sualı: Azərbaycanın qədim insan məskəni olmasının dünya sivilizasiyasında əhəmiyyətini, yeri və rolunu müəyyənləşdirin.

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab vermək üçün şagirdlər qruplara bölünür.

I qrup: Ən qədim dövrdə Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş təbii-coğrafi şəraiti təsvir edin.

II qrup: İbtidai insanların Azərbaycan ərazisində məskən salması səbəblərini izah edin.

III qrup: İlk insan dəstələrinin həyat tərzini təsvir edin.

IV qrup: İbtidai icma quruluşunun mərhələlərini müəyyən edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən olunmuş zaman ərzində tapşırıq yerinə yetirilir və təqdim olunur.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar dinlənir, müzakirə olunur, əlavələr edilir. Qiymətləndirmə aparılır.

Ümumiləşdirmə və nəticə: Şagirdlər qədim insanların Azərbaycan ərazisində məskunlaşması səbəblərini təbii coğrafi şəraitlə əlaqələndirir, ulu icmanın yaranması ilə ibtidai icma quruluşunun mövcud olmasını və bu quruluşun bölündüyü mərhələləri müəyyən edirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Azərbaycan ərazisində ilk insan dəstələrinin həyatını təsvir edən rəsm çəkin.

Ev tapşırığı: Orta və Üst Paleolitə aid məlumat toplayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyarlar əsasında qiymətləndirmə aparılır.

Qiymətləndirmə meyarları: 1) xronoloji çərçivələri müəyyən etmə; 2) əlaqələndirmə. İkinci dərs modelində seçilmiş mövzu Azərbaycan tarixinə şagirdlərin ilkin baxışlarının formalaşdırılması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, problemlə situasiyalarla biz onları tariximizə dünya sivilizasiyası və insan amili baxımından yanaşmağa sövq edirik.

Dərs modellərindən də göründüyü kimi, idraki bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması prosesi ilk öncə müvəffəqiyyətli motivasiyanın təşkilindən, problemə ilkin baxışın yaradılmasından keçir. Problemlə təlimin həyata keçirilməsində başlıca məqsəd intellektuallıq dərəcəsi yüksək motivasiya nümunəsində tədrisin aparılması yönündə inkişafdır. Problemlə təlimin əsasında duran biliyi yaradıcılıqla vəhdətdə təşkil etmək prinsipini tədqiqatın aparılması prosesində müşahidə etmək mümkündür. Qruplarla iş prosesində şagirdlərə ünvanlanan suallar fikirlərini əsaslandırma, izah xarakteri daşımaqla problemin dərk prosesini asanlaşdırmaqla bərabər, digər proses və hadisələrlə əlaqələr qurulması, bilikləri təkmilləşdirmə, idrakın fəallaşması yönündədir. Bu problemlə təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prosesinin də həyata keçirilməsinə xidmət edir. Azərbaycan tarixindən seçilən mövzular əsasında dərs modelləri şagirdlərdə vətənpərvərlik ruhunda tərbiyənin təlimdə tətbiqinə uyğunlaşdırılması istiqamətində seçilmişdir. Və bu problem əsaslı öyrənmə prosesinin şagirdlərdə axtarışlara, öz tarixi keçmişini, bu gününü dəyərləndirməyə aparın istiqamətidir.

Problemin aktuallığı. Yeni interaktiv təlimdə dialektik, fərdi yanaşmanın inkişafını təmin edən problemlə təlim texnologiyasıdır.

Problemin elmi yeniliyi. Dərs modelləri ilə problemlə təlimdə fikri fəallığın əks olunmasıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Problem situasiyalarla idraki proses üçün xarakterik ziddiyyətlərin açılmasına yönəlir.

Problemin nəzəri əhəmiyyəti. Hadisə və proseslərə səbəb, nəticə əlaqələri qismində yanaşaraq onların daxili mahiyyəti və əlaqələrinin aydınlaşmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Həsənov A.M., Ağayev Ə., Pedaqogika. Bakı: Nasir, 2007.
2. Kərimov. Y.Ş. Təlim metodları. Bakı: Poliqraf, 2007.
3. Quliyev M. Tarixin tədrisində problemlə təlim. Bakı: Maarif, 1978.
4. Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün dərslik. Bakı: Təhsil, 2013.
5. Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün metodik vəsait, Bakı: Təhsil, 2017.
6. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün metodik vəsait. Bakı: Şərq-Qərb, 2016.

E-mail: sahibqizi95@gmail.com

Rəyçilər: *tarix.ü.elm.dok. S.M. Seyidova, ped.ü.elm.dok. M.M. Əmirov*

Redaksiyaya daxil olub: 02.04.2018